

Alicja Łuczyńska
Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie
biblioteka@muzeum.olsztyn.pl

 0000-0002-4096-6569

<https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2021.663>

Wybrane druki braniewskie wydawane w latach 1601–1772 ze zbiorów Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Selected Braniewo prints issued in the years 1601–1772
from the collection of the Library of the Museum
of Warmia and Masuria

Abstract: The publishing house in Braniewo operated in the years 1589–1773. Its activity can be divided into two periods. The first is that it is operated and conducted by six private typographers: Jan Saxo, Jerzy Schönfels, Kacper Weingärtner, Piotr Freimuth, Piotr Schultz and Piotr Rosenbüchler. The second period is the years 1697–1773, when the publishing house was managed by the Society of Jesus.

The collection of the Library of the Museum of Warmia and Masuria includes 68 old prints (in 64 volumes) issued by this typography. The author analyzed 20 of them. A chronological key was used in the description. The selection was made additionally due to provenance marks on the volumes. Selected examples of old prints reflect the publishing character of the publishing house. The prints from the museum collection complement the prints from Braniewo kept in other libraries, including in the Library of the Higher Theological Seminary of the Warmia Metropolitan Area “Hosianum” in Olsztyn and the University Library in Uppsala.

Keywords: Braniewo – old prints – printing house – Library of the Museum of Warmia and Masuria – Jesuits

Słowa kluczowe: Braniewo – stare druki – oficyna wydawnicza – Biblioteka Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie – jezuici

Prezentowane w artykule stare druki są częścią zbiorów specjalnych przechowywanych w Bibliotece Muzeum Warmii i Mazur (MWiM) w Olsztynie. Instytucja ta działa nieprzerwanie od 1945 r. Jej siedzibą jest XIV-wieczny zamek Kapituły Warmińskiej. Muzeum gromadzi zabytki z regionu Warmii i Mazur z zakresu archeologii, historii i numizmatyki, sztuki, rzemiosła artystycznego oraz kultury ludowej. Początek kolekcjom muzealnym dały zabytki i dzieła sztuki, które trafiły do Muzeum w wyniku akcji zabezpieczania dóbr kultury z opuszczonych pałaców, kościołów, domów prywatnych oraz kilku dawnych muzeów z terenu byłych Prus Wschodnich. Do Olsztyna zwożono również książki i czasopisma, które stały się początkiem bibliotecznej kolekcji¹. Na koniec 2020 r. księgozbiór Biblioteki przekroczył liczbę 65 000 wydawnictw zwartych, 2000 tytułów wydawnictw ciągłych, 2000 jednostek inwentarzowych rękopisów i 2000 starych druków. Zbiory związane są z szeroko pojętą historią regionu Warmii i Mazur, czego przykładem są stare druki prezentowane w owym artykule.

Jeśli chodzi o działalność jezuitów na Warmii, to od samego początku widzieli oni silną potrzebę uruchomienia w Braniewie oficyny wydawniczej. Książka była ich nieodłącznym atrybutem w codziennej, edukacyjnej pracy. Miejskowa drukarnia zmniejszyłaby koszty związane ze sprowadzaniem i nabywaniem przez nich druków z oficyn znacznie oddalonych od Braniewa. Istotny był również fakt, że na terenie biskupstwa warmińskiego nie działała wówczas żadna katolicka placówka wydawnicza, a na terenie Prus, działało wiele oficyn protestanckich. Oficyna braniewska otwarta została w 1589 r., czyli 24 lata po przybyciu zakonników Towarzystwa Jezusowego do Braniewa. Działalność drukarni można podzielić na dwa okresy. Pierwszy to funkcjonowanie i prowadzenie jej przez kolejno sześciu właścicieli prywatnych (od 1589 do 1697 r.). Drugi rozpoczął się w momencie wykupienia oficyny przez jezuitów w 1697 r., a kończy się w 1773 r. wraz z kasatą zakonu².

Opisaniem dziejów i badaniem historii drukarni braniewskiej zajmowali się uczeni niemieccy i polscy. Pierwsze studia prowadzone były przez: Franza

1 J. Cygański, *Muzea olsztyńskie*, [w:] *Olsztyn 1945–2005. Kultura i nauka*, pod red. S. Achremczyka, W. Ogrodzińskiego, Olsztyn 2006, s. 279–303; B. Michalska, *Z historii zbiorów Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Komunikat*, [w:] *Zabytkowe zbiory biblioteczne w województwie warmińsko-mazurskim. Stan zachowania*, red. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, D. Koniczka, Olsztyn 2015, s. 37–53.

2 Więcej na temat historii kolegium w Braniewie: J. Obląk, *O początkach kolegium jezuickiego i seminarium duchownego w Braniewie*, „*Studia Warmińskie*” 1968, t. 5, s. 5–41; A. Szorc, *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626*, Olsztyn 1998; H. Gulbinowicz, *Geneza Konstytucji Hozjańskich Seminarium Duchownego w Braniewie*, „*Studia Warmińskie*” 1968, t. 5, s. 43–67; L. Piechnik, *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII w.*, Kraków 2001; *Cor Dioecesis. 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” (1565–2015). Praca zbiorowa*, pod red. A. Kopiczko, P. Rabczyńskiego, Olsztyn 2015.

Hiplera³, Hermanna Gruchota⁴, Karla Lohmeyera⁵ czy Franza Buchholza⁶. Pierwsze polskie wzmianki o drukarni braniewskiej pochodzą z dzieł Joachima Lelewela⁷ i Jerzego Samuela Bandtkiego⁸. Najbardziej wnikliwie i dokładnie jej losy opisane zostały przez Krystynę Korotajową⁹ i Alodię Kawecką-Gryczową¹⁰. Tematem tym zajmowała się również Halina Keferstein¹¹, w latach 1965–1985 kierownik Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Opracowywała m.in. zbiory specjalne, w tym kolekcje druków braniewskich¹².

W zbiorach Biblioteki MWiM w Olsztynie znajduje się 68 tytułów (w 64 woluminach) wydanych w Braniewie; 15 z nich wyszło spod prasy typografów prywatnych, reszta to wydawnictwa jezuickie. Do zbiorów muzealnej Biblioteki woluminy te trafiły w dwojaki sposób. Część z nich stanowiła fragment księgozbiorów podworskich, które zwożone były do Muzeum zaraz po zakończeniu II wojny światowej. Większość jednak zakupiona została do zbiorów bibliotecznych w latach 70. i 80. ubiegłego wieku.

Celem niniejszego artykułu jest próba weryfikacji ustaleń H. Keferstein. Znaczną część jej opisów starych druków uzupełniono. Opisano nie tylko zawartość treściową, ale także ich stan zachowania. Scharakteryzowano oprawy

3 F. Hipler, *Bibliotheca Warmiensis oder Literathurgeschichte des Bisthums Ermland*, „Monumenta Historiae Warmiensis” 1872, Bd. 4, s. 231–232.

4 H. Gruchot, *Zur Geschichte der Brunsberger Buchdruckerei*, Braunsberg 1890.

5 K. Lohmeyer, *Geschichte der Buchdruck und des Buchhandels im Herzogthum Preussen*, Leipzig 1896–1897.

6 F. Buchholz, *Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte. Festschrift zum 650-jährigen Stadtjubiläum*, Braunsberg 1934, s. 107–108.

7 J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, Wilno 1823.

8 J.S. Bandtkie, *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły [...]*. T. 1, Kraków 1826, s. 48–88, 160.

9 K. Korotajowa, *Oficina braniewska 1589–1773*, Olsztyn 1964.

10 *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 4: *Pomorze*, oprac. A. Kawecką-Gryczową, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962. Więcej na temat oficyny w Braniewie: A. Szorc, *Oficina braniewska*, [w]: *Braniewo*, red. S. Achremczyk, A. Szorc, Olsztyn 1995.

11 H. Keferstein, *Wydawnicze związki drukarzy braniewskich z Koroną i biskupstwem (od 1589 do 1773 r.)*, „Studia Warmińskie” 1990, t. 27, s. 175–195; Biblioteka Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, sygn. Rkps 567, H. Keferstein, *Książka w Braniewie 1565–1628*, Olsztyn 1978, Praca doktorska wykonana pod kierownikiem prof. dr K. Głombiowskiego w Zakładzie Nauki o Książce Uniwersytetu Gdańskiego, mszp.

12 H. Keferstein prowadziła badania nad historią drukarstwa, książki i prasy na terenie Warmii i Mazur. Część jej badań poświęcona była dziejom oficyny braniewskiej. Jako kierownik Biblioteki MWiM w Olsztynie napisała artykuły opisujące woluminy wydane w Braniewie, znajdujące się w zbiorach Biblioteki MWiM w Olsztynie. Scharakteryzowała braniewskie egzemplarze, które zwieziane zostały do Olsztyna zaraz po II wojnie światowej. Opisała również nowe nabytki biblioteczne z lat 1968–1978: H. Keferstein, B. Wojczulanis, *Starodruki oficyny braniewskiej w zbiorach Muzeum Mazurskiego*, „Rocznik Olsztyński” 1968, t. 7, s. 217–236; H. Keferstein, *Rozprawy Jana Drewsa, tloczone w Braniewie*, w *zbiorach Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur*, „Rocznik Olsztyński” 1981, t. 12–13, s. 319–327; H. Keferstein, *Stare druki z oficyny braniewskiej – nabytki Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur z lat 1968–1978*, „Rocznik Olsztyński” 1983, t. 14–15, s. 191–209.

starych druków niezbędne do prowadzenia dalszych badań tegumentologicznych. Uzupełniono informacje na temat właścicieli i znaków własnościowych zamieszczanych na woluminach. Przedstawiono też stare druki, których wcześniej nie scharakteryzowano w literaturze przedmiotu.

Jak już wspomniano braniewska drukarnia miała od samego początku charakter usługowy. Związek z jezuitami i kapitułą zaważył na jej profilu wydawniczym. Zakres produkcji był dość wąski. Składały się nań katolickie książki religijne i podręczniki szkolne drukowane głównie w języku łacińskim i niemieckim, ale nierzadko i polskim¹³.

Pierwszym, prywatnym właścicielem oficyny był Jan Saxo¹⁴ (zm. ok. 1592/3). Działał on w latach 1589–1592. Owocem jego pracy jest 16 druków łacińskich i niemieckich. Są to niemal wyłącznie publikacje z zakresu teologii, utrzymane w duchu polemicznym¹⁵. W zbiorach Biblioteki MWiM w Olsztynie nie znajdziemy żadnego z nich.

Po śmierci J. Saxo drukarnia przejęta została przez jego spadkobierców. Przez krótki okres swojej działalności wydali oni zaledwie dwa druki. Po czym wycofali się z prowadzenia oficyny, która pozostawała zamknięta do 1598 r.¹⁶

Działalność braniewskiej drukarni została wznowiona, kiedy biskup warmiński Andrzej Batory (1562–1599) wydał zezwolenie na jej prowadzenie dla Jerzego Schönfelsa (zm. ok. 1626/1631)¹⁷. Nie zmienił on profilu wydawniczego oficyny. Nadal drukowano wydawnictwa dla kolegium i biskupstwa, które rozszerzać miały wpływ wiary katolickiej na Warmii¹⁸. Dzięki staraniom władz duchownych 9 III 1600 r. J. Schönfels uzyskał przywilej nadany przez króla Zygmunta III. Od tej pory na terenie Rzeczypospolitej zakazano drukarzom i księgarzom przedruku dzieł, których pierwsze wydanie wyszło spod pras braniewskich¹⁹. W okresie działalności Schönfelsa poziom wydawniczy i estetyczny wydawanych książek znacznie wzrósł. Pojawił się druk czarno-czerwony oraz ozdobniki w tekstach. Dominującym językiem jego druków była

13 H. Keferstein, B. Wojczulanis, *Starodruki oficyny braniewskiej...*, s. 218–219.

14 Jego data urodzenia nie jest znana. Zmarł w 1592 r. Pochodził z Hamburga. Tam też pracował w latach 1586–1587. W 1589 r. przeniósł się do Braniewa najprawdopodobniej na zaproszenie władz duchownych, zob. *Drukarze dawnej Polski...*, s. 394; K. Korotajowa, dz. cyt., s. 12.

15 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 395.

16 Tamże.

17 Data urodzenia oraz jego pochodzenie nie jest znane. Zmarł w Braniewie między 1626 a 1631 r. W 1599 r. ożenił się z Anną Krebs, z którą miał kilkoro dzieci. W 1607 r. zawarł ponownie związek małżeński z Katarzyną, córką Mikołaja Schmidta. W Braniewie osiedlił się w 1598 r. na podstawie porozumienia z biskupem warmińskim, zob. *Drukarze dawnej Polski...*, s. 399; K. Korotajowa, dz. cyt., s. 13.

18 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 400.

19 K. Korotajowa, dz. cyt., s. 14.

łacina, a po niej język niemiecki. Bardzo rzadko drukował w języku polskim²⁰. W całym okresie swojej działalności wydał w sumie 90 druków²¹.

W zasobach Biblioteki znajduje się sześć woluminów wydanych przez tego drukarza. Najstarszy pochodzi z 1601 r., najmłodszy z 1622 r.

Uwagę zwracają tu zwłaszcza cztery stare druki. Pierwszy z nich to jeden z najstarszych i najślynniejszych staropolskich diariuszy wydany w 1601 r. pt. *Hierosolymitana Peregrinatio Illvstrissimi Domini Nicolai Christophori Radzivilii, Ducis in Olika & Nyeswiesz, Comitis in Szydłowiec & Myr. &c. IV. Epistolis compræhensa Ex idiomate Polonica in Latinam linguam translata & nunc primum edita. Thoma Tretero Custode Varmiensi Interpretate*²². Jest to pierwodruk dzieła autorstwa Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła (1549–1616), zwanego Sierotką. Wydawnictwo to jest edycją wspomnień tego litewskiego magnata, spisanych podczas podróży pokutnej do Jerozolimy, które przełożył z języka łacińskiego Tomasz Treter (1547–1610). Radziwiłł odbył ją w latach 1582–1584, po przejściu na katolicyzm pod wpływem Piotra Skargi (1536–1612)²³. Opisany egzemplarz oprawiony został w brązową skórę. Kompozycja okładziny jest ramowa ze zwierciadłem. W jego centrum widoczny jest owalny medalion z wizerunkiem Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus. Dookoła ramy widoczne są ślepo tłoczone floratury i wzory geometryczne. Kompozycja na okładzinie górnej i dolnej jest taka sama. Blok został zszyty na pięć podwójnych zwiędów, które tworzą poziome garby na grzbiecie. Widoczne są również ślady wiązań rzemiennych przy dłuższej krawędzi okładziny. Karta tytułowa ozdobiona została obramowaniem miedziorytniczo-typograficznym. W jej centrum umieszczono tytuł dzieła. Na podstawie podtrzymującej kolumny wydrukowano miejsce, wydawcę i rok wydania. Zwieńczeniem kolumn jest krzyż jerozolimski, wpisany w środek geometrycznego ornamentu. Uzupełnieniem tekstu są ilustracje wykonane przez Tomasza Makowskiego (1575–1630) – polskiego sztycharza i kartografa, działającego również na dworze Radziwiłła

20 H. Keferstein, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 220.

21 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 402.

22 Sygn. St.Dr. 250.

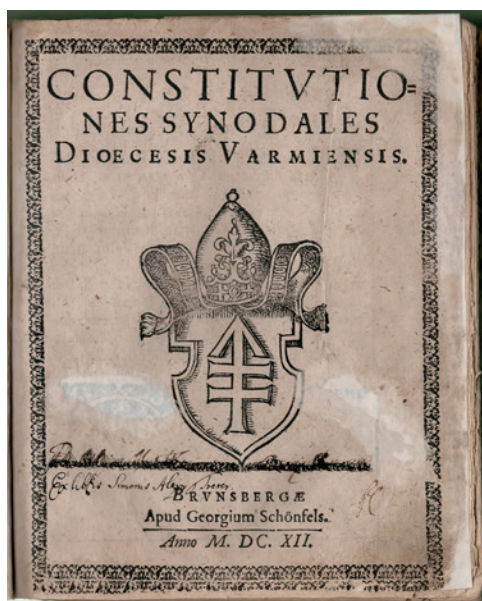
23 Więcej na ten temat: *Dwieście artefaktów na dwusetlecie Towarzystwo Naukowego Płockiego. Katalog wystawy*, oprac. A. Wagner, Płock 2020, s. 151–152; T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1984; H. Keferstein, *Wydawnicze związki...*; Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, *Druki braniewskie w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, [w:] *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, pod red. T. Garwolińskiego, Olsztyn 2016, s. 192–231; T. Garwoliński, *Ślady artystycznej i pisarskiej działalności ks. Tomasza Tretera w zabytkowym księgozbiore Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2018, nr 2, s. 9–37; tenże, *Ślady działalności oficyn jezuitkich w Wilnie i Braniewie na przełomie XVI i XVII wieku w zbiorach Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie jako przykład procesów integracyjnych w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, t. 113, s. 117–144.

Sierotki²⁴. Na ósmej nieliczbowanej stronie wydrukowano portret miedziorytowy M.K. Radziwiłła. Natomiast w dalszej części plan Bazyliki Grobu Chrystusa wraz z legendą. Według tradycji bazylika ta wznosi się w miejscu, gdzie został ukrzyżowany i pogrzebany Jezus Chrystus. Na końcu druku²⁵ tekst wydrukowano czcionką czerwono-czarną. Są to wersety hymnów, modlitw oraz antyfony. Druk wzbogacony został ozdobnikami: inicjałami, winietami i finalikami.

Kolejnym drukiem wydanym przez J. Schönfelsa, w 1612 r. jest *Constitutio-nes synodales dioecesis Varmiensis*²⁶.

Fot. 1. *Constitutio-nes synodales dioecesis Varmiensis*,
Brunsbergae: Apud Georgium Schönfels, 1612.

Źródło: Biblioteka MWiM w Olsztynie, sygn. St.Dr. 354. Zdjęcie: A. Łuczyńska

Wydawnictwo to jest przykładem druków prawniczych. Odnosi się do jurysdykcji kościelnej. Składa się z zarządzeń biskupów warmińskich dotyczących spraw teologicznych, liturgicznych, obrządków kościelnych i administracji. Akta ułożone są w porządku chronologicznym. Rozpoczynają je *Constitutiones synodales* z 1497 r., wydane przez Łukasza Watzenrodego. Następnie

24 *Dwieście artefaktów...*, s. 151.

25 *Hierosolymitana Peregrinatio Illvstrissimi Domini Nicolai Christophori Radzivilii...*, s. 286–303.

26 Sygn. St.Dr. 354.

umieszczono rozporządzenia biskupów: Stanisława Hozjusza, Marcina Kromera i Szymona Rudnickiego²⁷. Egzemplarz posiada kartę tytułową z ornamentalną ramką oraz herbem biskupa S. Rudnickiego. W tekście zastosowano inicjały i ozdobne przerywniki. Na marginaliach znajdują się zapiski rękopiśmienne. Na karcie tytułowej widnieje zapis – „Ex libris Simonis Alexi Treter”. Przypuszczać można, że chodzi tu o kanonika Szymona Aleksego Tretera (zm. 1731)²⁸. Na przedniej wyklejce widnieje natomiast domniemany znak proveniencyjny biskupa Augustyna Bludaua (1862–1930)²⁹.

W tym samym roku wydano również dzieło T. Tretera *Symbolica Vitae Christi Meditatio*³⁰. Praca zawiera rozmyślania autora o życiu i czynach Chrystusa. Oparte są one o cytaty z *Pisma Świętego*, psalmy i dzieła Ojców Kościoła. Tekst uzupełniony został 103 miedziorytami. Autorem ilustracji, na podstawie wcześniejszych pomysłów i szkiców swego stryja, był Błażej Treter (1550–1610)³¹. Wydawnictwo wzbogacone zostało również miedziorytniczą kartą tytułową z wizerunkami świętych Piotra i Pawła. W jej centralnej części widnieje rękopiśmienny zapis: „Martin Cymmerman”. Druk oprawiony został w tekturę i pergamin barwiony na żółto. W okładzinie widoczne są pozostałości po rzemiennych wiązaniach. Górna i dolna obwoluta zostały ozdobione motywem zdobniczym wykonanym za pomocą stempla: Maryja trzymająca Dzieciątko Jezus.

Kolejnym drukiem J. Schönfelsa z zakresu prawa jest wytłoczona w 1616 r. publikacja *Privilegia Der Stände des Hertzogthumbs Preussen darauff das Landt fundiert und biss jtzo beruhen. Auff verordnung der Herren Königlichen Commissarien nach inhalt dess Anno 1612*³².

Wydawnictwo jest zbiorem przywilejów obowiązujących między 1251 a 1525 r. w Prusach Książęcych i Królewskich. Dokumenty ułożono chronologicznie. Rozpoczyna je przywilej chełmiński. Ostatni to natomiast przywilej krakowski dotyczący hołdu pruskiego i warunków lenna, nadanych margrafowi Albrechtowi³³. Wolumin posiada XIX-wieczną oprawę tekturową. Tekst jest dwujęzyczny: łaćniński i niemiecki. Wydrukowano go czarną, zróżnicowaną czcionką, a kartę tytułową czarno-czerwoną. Stary druk wydano na papierze czerpanym z widocznym filigranem przedstawiającym rybę w kole (znak wodny

27 H. Keferstein, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 222.

28 A. Kopiczko, *Andrzej Treter*, [w]: *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej*, pod red. J. Guzowskiego, Olsztyn 1996, s. 256–257.

29 *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 429–434.

30 Sygn. St.Dr. 68.

31 Zob. opis bibliograficzny Biblioteki Narodowej w Warszawie: [online] https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?query=creator,exact,Treter,%20B%C5%82a%C5%BCej&tab=LibraryCatalog&sortby=date_d&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&facet=creator,exact,Treter,%20B%C5%82a%C5%BCej&lang=pl&offset=0 [odczyt 28.06.2021].

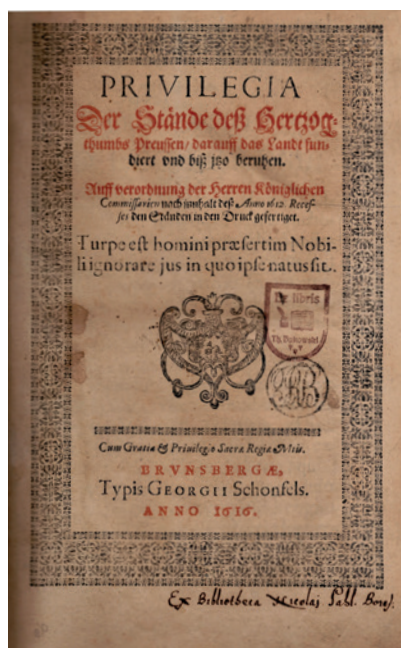
32 Sygn. St.Dr. 1006.

33 H. Keferstein, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 223.

charakterystyczny dla papierni gdańskich)³⁴. Na marginaliach widoczne są liczne zapiski rękopiśmienne. Wydawnictwo to współprawne jest z rękopisem zatytułowanym: „Fasciculus privilegiorum indultorum de creatorum literarum contra ctuum pactorum transactionum [...]”, zaopatrzonym w oddzielną rękopiśmienną kartę tytułową oraz spis treści. Karty również zostały ponumerowane ręcznie (do numeru 241). Niezidentyfikowany dotychczas autor spisał ogółem 305 tekstów różnych przywilejów wydanych pomiędzy 1251 a 1725 r. Należy jeszcze wspomnieć o znakach proveniencyjnych widniejących na karcie tytułowej owego starego druku. Dwa z nich to pieczętki: „Ex libris Th. Bukowski” oraz inicjały umiejscowione w kole „ThB”. Trzeci znajduje się w prawym dolnym rogu karty. Zapis ten brzmi: „Ex Bibliotheca Nicolai Pahl. Bores.”. Przypuszczać można, że jest to ekslibris Mikołaja Pahla (1595–1649), który był gdańskim rajcą, burmistrzem Gdańska oraz burgrabią królewskim³⁵.

Fot. 2. *Privilegia Der Stände des Hertzogthumbs Preussen darauff das Landt fundiert und biss jtzo beruhen. Auff verordnung der Herren Königlichen Commissarien nach inhalt dess Anno 1612, Brunsbergae: Typis Georgii Schonfels, 1616.*

Źródło: Biblioteka MWiM w Olsztynie, sygn. St.Dr. 1006. Zdjęcie: A. Łuczyńska

34 J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrańy papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 21.

35 S. Kościelak, *Pahl Nicolaus*, [online] https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=PAHL_NICOLAUS [dostęp 5.02.2021].

Po śmierci J. Schönfelsa oficyna zarządzana była krótko przez jego żonę Katarzynę. W 1631 r. sprzedała ją pracującemu w Braniewie introligatorowi Kacprowi Weingärtnerowi (zm. 1658)³⁶. Do działalności wydawniczej przystąpił on jednak dopiero w 1636 r. Przyczyną tak długiej przerwy była okupacja miasta przez wojska szwedzkie (opuścili miasto w 1635 r. po podpisaniu rozejmu w Sztumskiej Wsi) oraz fakt, że nie był on czeladnikiem-drukarzem. W 1636 r. za zgodą rady miejskiej zatrudnił pomocnika, dzięki czemu drukarnia mogła wznowić działalność³⁷. Właścicielem oficyny był do 1658 r. Spod jego prasy wyszło 59 druków³⁸. W porównaniu do swojego poprzednika, Weingärtner podniósł poziom szaty graficznej wydawanych dzieł. Używał lepszego papieru i większej ilości ozdobników. Tematykę wydawnictw wzbogacił o literaturę klasyczną³⁹.

W zbiorach Biblioteki MWiM znajduje się sześć druków K. Weingärtnera. Wszystkie wytłoczone zostały w latach 40. XVII w.

Przykładem literatury klasycznej i jednocześnie szkolnego podręcznika są wydane przez niego dzieła Owidiusza. Tworzą one niewielki klocek introligatorski. Najstarsze dzieło wydane zostało w 1644 r. i jest to *P. Ovidii Nasonis Fastorum libri VI. [E manuscriptis antiquioribus castigatores refiti]*⁴⁰. Egzemplarz ten pozbawiony jest karty tytułowej i zidentyfikowany został na podstawie *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera⁴¹. Ramą kompozycyjną owego dzieła jest kalendarz. Poeta objaśnia genezę tradycyjnych rzymskich świąt, uroczystości, obchodów i rocznic. Treść obejmuje wyłącznie sześć pierwszych miesięcy roku. Drugim utworem w klocek jest zbiór elegii Owidiusza pt. *P. Ovidii nasonis de Tristibus libri V. Ex accuratissimis virorum doctissimorum castigationibus et in lucem editi*⁴². Wydawnictwo składa się z poetyckich listów skierowanych do żony, przyjaciół i cesarza Augusta, które Owidiusz pisał podczas wygnania do Tomi. Na karcie tytułowej owego dzieła, poniżej tytułu, umieszczono portret poety. Wykonano go techniką miedziorytniczą. Twarz Owidiusza przedstawiona została z profilu. Wokół jego głowy widnieje natomiast napis: „P. Oviudus Naso”. Całość kompozycji ujęto w otok. Taki sam układ karty tytułowej posiada trzeci współprawnny utwór pt.

36 Data jego urodzenia nie jest znana, zmarł w 1658 r. Pochodził z Verden w księstwie hano-werskim. Do Braniewa przybył jako introligator i zawód ten wykonywał przez wiele lat. W 1617 r. ożenił się z Elżbietą, córką mieszczanina, Walentego Heine. W 1634 r. zakupił braniewską drukarnię za kwotę 500 florenów. Zob. *Drukarze dawnej Polski...*, s. 444; K. Korotajowa, dz. cyt., s. 17.

37 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 444–447.

38 Tamże, s. 445.

39 H. Keferstejn, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 225.

40 Sygn. St.Dr. 342A.

41 K. Estreicher, *Bibliografia polska*. T. 12, Kraków 1898, s. 534.

42 Sygn. St.Dr. 342.

*De Ponto Libri IV E manu Scripti antiquioribus castigationes reddit*⁴³. Autor zastanawia się w nim na temat przyczyn swojego wygnania. Te trzy druki posiadają tekturową oprawę. Wytłoczone zostały na identycznym papierze. Do ich druku użyto takiej samej czytelnej czcionki.

K. Weingärtner w 1645 r. opublikował również pracę kanonika Wawrzyńca Jana Rudawskiego (1617–1674)⁴⁴ pt. *Vsvs Horologii Sciotherici : Illvstrissimo Principi Ac Reverendissimo Domino, D. Venceslao Comiti A Leszno Episcopo Varmiensi Et Sambiens Oblati*⁴⁵. Jest to niewielkich rozmiarów broszura będąca rozprawą na temat używania zegara słonecznego. Zadeedykowana została nowo wybranemu biskupowi warmińskiemu Waławowowi Leszczyńskiemu (1605–1666)⁴⁶. Tekst wydrukowano dużą, czytelną czcionką. Uzupełniono go kilkoma ozdobnikami. Na odwrocie karty tytułowej zamieszczono aforyzm Seneki.

Po śmierci K. Weingärtnera drukarnię przejął jego zięć, Piotr Freimuth⁴⁷. Jego działalność w Braniewie była dosyć krótka. Jak podają badacze liczba wydanych przez niego druków waha się między pięć a osiem⁴⁸. P. Freimuth w 1663 r., za zgodą rady miasta, wyjechał do Bonn, aby zająć się opieką nad resztą swojego majątku. Z podróży tej już jednak nie wrócił. Tak rychły wyjazd, jak się okazało później, spowodowany był jego wplątaniem się w sprawę o morderstwo⁴⁹. Niestety w zbiorach Biblioteki MWiM nie ma żadnych jego wydawnictw.

Po wyjeździe P. Freimutha drukarnia stała się własnością księgarza i introligatora braniewskiego Piotra Schultza (zm. 1681)⁵⁰. Był to mąż drugiej córki K. Weingärtnera, Barbary. Należy nadmienić, że już wcześniej pracował on w zakładzie swojego teścia. Drukarni jednak nie zdołał ulepszyć. Zarządzał on starym i zużytym już warsztatem. W ciągu 17 lat swojej działalności wydał zaledwie 30 druków, przeważnie małego formatu⁵¹. Takie też dwa małe jego

43 Sygn. St.Dr. 343. Na temat tego utworu zob. Z. Kubiak, *Literatura Greków i Rzymian*, Warszawa 1999, s. 495.

44 Zob. opis bibliograficzny Biblioteki Narodowej w Warszawie: [online] <https://tinyurl.com/dt3xctxu> [odczyt 28.06.2021].

45 Sygn. St.Dr. 2020.

46 A. Kopiczko, *Leszczyński Waław*, [w]: *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej...*, s. 148.

47 Daty jego życia nie są znane. Pochodził z Bonn. Do Braniewa przybył około 1636 r. Pełnił funkcję faktora w braniewskiej drukarni. Po śmierci Weingärtnera ożenił się z jego córką Anną (1658 r.) i przejął oficynę. 21 VIII 1662 r. drukarnia otrzymała od biskupa Jana przywilej skupu szmat. Niecały rok później wyjechał do Bonn. Zob. *Drukarze dawnej Polski...*, s. 114; K. Korotajowa, dz. cyt., s. 19.

48 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 115; H. Keferstein, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 227.

49 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 114.

50 Data urodzenia nie jest znana. Pochodził z Westfalii. W 1663 r. ożenił się z Barbarą, córką K. Weingärtnera. Po jej śmierci zawarł związek małżeński z Katarzyną Wichmann. Dzięki temu małżeństwu stał się członkiem jednego z możniejszych rodów Braniewa. Zob. *Drukarze dawnej Polski...*, s. 413; K. Korotajowa, dz. cyt., s. 21.

51 K. Korotajowa, dz. cyt., s. 21.

druki znajdują się w zbiorach Biblioteki MWiM. Jednym z nich jest program teatralny sztuki *Iesvs Nasarevns rex Iudaeorum et noster. Dum haereditaria sibi vindicat Regna a perduellibus Subditis dim iniquissime fablatus: Nunc in Conradino Imperatoria Stirpis Iuvene. A perillustriae Ingenua Iuventute Colleg. Brunsb. Soc. Jes. Representatus* wydany w 1676 r.⁵² Jest to zadrukowana z dwóch stron karta o wymiarach 19x15 cm. Tekst w języku łacińskim opowiada o księciu Konradynie von Hohenstaufenie (1252–1268). Historia dziejów pojmanego, skazanego i straconego władcy była alegorią męki Jezusa Chrystusa. Sztuka wystawiona została przez jezuitów w okresie Wielkiego Tygodnia.

Należy tutaj nadmienić, że teatr pełnił dla zakonników funkcję dydaktyczną. Nie edukował on jedynie uczniów kolegów, ale i widzów przybywających na przedstawienia. Nie byli to jednak tylko katolicy, ale również wyznawcy protestantyzmu. Jezuici, szukając wspólnego porozumienia z innowiercami, inspirowali się często opowieściami ze *Starego Testamentu*. Wszystkie wykorzystywane przez zakonników zabiegi przynosiły wymierne korzyści. Wielu wyznawców protestantyzmu sympatyzowało z teatrem jezuickim, a nawet liczna ich grupa oddawała swoje dzieci na naukę do ich kolegów⁵³.

Ostatnim prywatnym właścicielem braniewskiej drukarni był Piotr Rosenbüchler (zm. 1719)⁵⁴. Odkupił on oficynę od wdowy po P. Schultzu. Nie przykładał się jednak zbytnio do poprawy jej stanu. Był przede wszystkim introligatorem i księgarzem, a oficyną zajmował się marginalnie. Przez blisko dziesięcioletni okres swojej działalności wydał tylko dziesięć tytułów⁵⁵. W kolekcji Biblioteki MWiM znajduje się tylko jeden z jego druków. Jest to sumariusz sztuki pt. *Thronvs Amoris in Corde Narcissi, Regnati a Ligno Amori Ab Illustri et Magnifica Iuventute Rhetorica Gymnasij Reseliensis Societatis*

52 Sygn. St.Dr. 233. Na ten temat zob. *Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia*. T. 2: *Programy drukiem wydane do r. 1765*. Cz. 1: *Programy teatru jezuickiego*, oprac. W. Korotaj, J. Szwedowska, M. Szymańska, Wrocław 1976; J. Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.

53 Na ten temat zob. m.in. J. Popłatek, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957; J. Sprutta, *Sceniczna działalność jezuitów jako fenomen upowszechniania teatru*, „*Studia Bobolanum*” 2017, nr 2, s. 61–78; tenże, *Z dziejów szkolnego teatru jezuickiego na ziemiach polskich w XVI–XVIII wieku*, „*Nauczyciel i Szkoła*” 2012, nr 2 (52), s. 57–77.

54 Data jego urodzenia nie jest znana. Pochodził z Grazu w księstwie styryjskim. Ożenił się z Anną Cecylią von Dühren, z którą miał syna Franciszka. Po jej rychłej śmierci ożenił się z Barbarą, córką burmistrza Henryka Schorna. Obok pracy zawodowej brał czynny udział w życiu miasta. W 1689 r. pełnił funkcję radnego w radzie „trzydziestu dwóch”. Rok później piastował urząd chorążego straży miejskiej. Rosenbüchler z zawodu był introligatorem. Sprzedając oficynę jezuitom, nie odstąpił swych praw i przywilejów na uprawianie introligatorstwa i handlu książkami. Po jego śmierci warsztat introligatorski prowadziła wdowa. W 1731 r. wszelkie prawa do prowadzenia go nabyli dziedzice Rosenbüchlera. Dzięki temu warsztat funkcjonował do początku XIX w. Zob. *Drukarze dawnej Polski...*, s. 390; K. Korotajowa, dz. cyt., s. 22.

55 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 391.

*Jesu in lugubri Scena dedicatus*⁵⁶. W 1688 r. wystawiono ją w rezelskim kolegium jezuickim. Widowisko opowiadało o koncepcji nowego, chrześcijańskiego Narcyza⁵⁷. Ta pojedyncza karta, zadrukowana dwustronnie wyróżnia się ciekawym zabiegiem drukarskim. Drukarz użył bowiem w tytule chronogramu.

Jak już wspomniano P. Rosenbüchler nie był specjalnie zainteresowany rozwojem drukarni. Korzystna więc była dla niego propozycja jej kupna złożona przez ówczesnego rektora kolegium Jana Drewsa (1646–1710). Ostatecznie P. Rosenbüchler odsprzedał warsztat za 2100 florenów w 1697 r.⁵⁸ Sam akt kupna nie jest nam znany. Świadczy o nim jednak zapis w rękopiśmiennej kronice kolegium braniewskiego „*Historia Collegii braunsbergensis Societatis Jesu ab anno 1643 usque ad annum 1772*”. Na stronie 132 (ręczna paginacja) kroniki znajduje się krótka notatka: „*typographia comparata duobus florenorum milibus et centrum a Domino Petro Rosenbüchler quantumcunque civibus contranitentibus*”⁵⁹. Transakcji dokonano bez zezwolenia i wiedzy władz Braniewa. P. Rosenbüchler dwukrotnie był wzywany w tej sprawie przez radę miejską. Ostatecznie musiał zapłacić karę sześciu talarów. Od tego czasu drukarnia stała się wyłączną własnością jezuitów⁶⁰. Zakonnicy w pierwszej kolejności przystąpili do poprawy jej stanu. Cały warsztat przeniesiono do budynków szkolnych. Następnie w lipskiej giserni Wolfganga Dietricha Ehrhardta odnowiono część z posiadanych zestawów czcionek⁶¹. Jezuici postanowili, że ze swego grona wyznaczać będą zakonnik odpowiedzialnego za działanie drukarni. Funkcja ta miała być pełniona przez okres trzech lat. Od 1765 r. pojawiła się również posada pomocnika. Pierwszym znanym „*praeses typographiae*” był Jan Fitkau⁶². Znaczącym wydarzeniem w rozwoju drukarni było również wykupienie wyposażenia zlikwidowanej oficyny w Oliwie w 1744 r.⁶³ Pomimo zmiany właściciela profil wydawniczy braniewskiej drukarni nie zmienił się. Nadal dominowały druki o treści dewocyjnej w języku łacińskim. Tłoczono wydawnictwa również po niemiecku (około 30% całej produkcji) i po polsku (około 8%)⁶⁴. Ogólną liczbę druków wydanych przez jezuitów szacuje się na 345 tytułów⁶⁵. W zbiorach Biblioteki MWiM znajdują się 53 publikacje przez nich

56 Sygn. St.Dr. 234.

57 *Dramat staropolski...*, s. 274.

58 H. Keferstein, *Rozprawy Jana Drewsa...*, s. 319.

59 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 171. „*Historia Collegii braunsbergensis Societatis Jesu [...]*” znajduje się w Bibliotece MWiM, sygn. Rkps 21.

60 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 172.

61 K. Korotajowa, dz. cyt., s. 41.

62 *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 65.

63 H. Keferstein, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 229.

64 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 173.

65 H. Keferstein, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 229.

wytłoczone. Spośród nich wybrano dziewięć najbardziej interesujących woluminów, które opisano poniżej.

Najstarszy wolumin to pochodzące z 1698 r. kazania autorstwa Macieja Stempla (1622–1697)⁶⁶ *Concionvm Apostolico Spiritu dictarum faciliq[ue] methodo Concinnatarum a R. P. Mathia Stempel S. I. Ps 2, In Festa immobilia*⁶⁷. Tom ten współoprawny jest z *Conciones Totius Anni In Dominicas & Festa / Sub Auspicijs ... Principis Domini D. Joannis Stanislai Comitis de Sbaşzyn Sbaşki...*⁶⁸ również autorstwa M. Stempla, które wydano w 1696 r. w Oliwie. *Concionvm Apostolico...* jest zbiorem kazań opowiadających o postaciach świętych. Część z nich związana jest z Polską i dotyczy: św. Wojciecha – męczennika i patrona Prus⁶⁹; św. Stanisława – biskupa i męczennika⁷⁰ czy św. Stanisława Kostki⁷¹. Autor jako jezuita i przełożony braniewskiego kolegium nie mógł pominąć współzałożyciela oraz pierwszego generała zakonu – św. Franciszka Ksawerego (1506–1552)⁷² i św. Ignacego Loyoli (1491–1556)⁷³. Kłosek oprawiono w brązową skórę, pozbawioną zdobień. Na karcie tytułowej *Concionvm Apostolico...* widnieje sygnet drukarski. Przedstawia on chrystogram umieszczony w owalu otoczonym regularnie rozmieszczonymi płomieniami. Na poprzeczce litery H opiera się krzyż. Poniżej widoczne są natomiast trzy gwoździe⁷⁴.

Kolejnym jezuickim drukiem, znajdującym się w kolekcji muzealnej Biblioteki, jest *Flores Indici sive documenta et ex aureis Sancti Indiarum Apostoli*⁷⁵. Niewielkich rozmiarów publikacja (10x5 cm) wydana została w 1707 r. Jej treść stanowi budujący obraz działalności misyjnej. Tekst został podzielony chronologicznie według miesięcy i dni. Te natomiast zawierają cytaty z listów św. Franciszka Ksawerego oraz objaśniające je komentarze. Na końcu oprócz indeksu wydrukowano kalendarium wybranych dat z życia owego świętego⁷⁶. Przy wytłoczeniu *Flores Indici...* użyto kilku odmiennych czcionek, przerywnika

66 [Online] <http://www.worldcat.org/identities/viaf-55203026/> [dostęp 12.02.2021].

67 Sygn. St.Dr. 1752.

68 Sygn. St.Dr. 1751.

69 *Concionvm Apostolico...*, s. 99–104.

70 Tamże, s. 116–122.

71 Tamże, s. 224–232.

72 Tamże, s. 7–15.

73 Tamże, s. 157–164. Zob. też H. Keferstein, *Stare druki z oficyny braniewskiej...*, s. 197.

74 Opisany sygnet drukarski prawdopodobnie jest powiązany z tzw. oprawą braniewską. Więcej informacji na ten temat: E. Chlebus, *Dawne introligatorstwo warmińskie – stan badań i postulaty badawcze*, [w:] *Jubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, pod red. T. Garwolińskiego, Olsztyn 2016, s. 84–105; J.Z. Lichański, *Oprawy książek ze zbiorów Biblioteki Collegium Societatis Iesu w Braniewie. Wstęp do badań*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37–38, s. 220–240; T. Garwoliński, *Ślady działalności oficyn...*, s. 117–144.

75 Sygn. St.Dr. 1595.

76 Na ten temat zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 166–167.

i winiet z motywem żołądzi. Mimo swoich rozmiarów druk jest wyraźny i czytelny. Brak mu jednak numeracji stron. Całość obleczona została w papierową okładkę, która wymaga zabiegów konserwatorskich. Na wyklejkach znajdują się znaki własnościowe. Na przedniej jest to ekslibris: „Vilenskaja Publicnaja Biblioteka”, na tylnej rękopiśmienny zapis: „Ex Libris Jacobi Dziarski”. W kolekcji muzealnej znaleźć można dwa wydania tego dzieła. Starsza edycja wydrukowana została w 1716 r.⁷⁷

Z tematyką pielgrzymek i podróżowania związane jest opracowanie J. Drewsa *Distractiones Itinerantium Piæ, Jucundæ, Eruditæ, cum Valido Præsidio Divorum Cælitum Et Elencho Itinerum ad præcipua loca Orbis terrarum, Supeditatæ Piis Et Curiosis Viatoribus a R. P. Joanne Drews S. J. Pruteno-Varmiensi. Ad vitandum tædium, lucrandu[m] Tempus, & feliciter conficienda Itinera*, wydany w 1708 r.⁷⁸ Jest to druga edycja tego dzieła wydana w Braniewie. Niewielkich rozmiarów druk oprawiony został w brązową skórę. Egzemplarz ten niewątpliwie potrzebuje interwencji konserwatorskich ze względu na zły stan zachowania. Intencją autora było podzielenie treści wydawnictwa na przeplatające się części. Między informacjami historyczno-geograficznymi, umieścił on teksty modlitw i pobożne medytacje. Odmawianie ich o odpowiednich porach dnia miało ochronić wędrowców przed niebezpieczeństwami. J. Drews w części informacyjnej zamieścił charakterystykę poszczególnych państw europejskich. Podał m.in. najważniejsze fakty z ich dziejów i krótkie dane o położeniu geograficznym. Możemy tu znaleźć opisy Włoch, Niemiec, Francji czy Hiszpanii. Informacje o Polsce, Litwie i Prusach wydrukowano na stronach 250–254. Natomiast w rozdziale *Casus reservati Episcopis in Regno Poloniae* (s. 280–286) autor porusza sprawy dotyczące diecezji warmińskiej⁷⁹. W zbiorach muzealnej Biblioteki znajduje się jeszcze trzecia (wydana w 1720 r.⁸⁰) i czwarta (z 1741 r.⁸¹) edycja dzieła Drewsa. W sumie miało ono dziewięć wydań po łacinie i jedno w języku polskim.

W 1722 r. w Braniewie wydrukowana została rozprawa jezuita, teologa i pastoralisty Franciszka Hertziga (1674–1732)⁸² *Propositiones Quesnelli CL S.D.N. Clemente papa XI per bullam Unigenitus Dei Filius etc. justissimæ damnatæ et una cum bulla legitimoq[ue] earundem propositionum sensu*

77 Sygn. St.Dr. 1644.

78 Sygn. St.Dr. 1593.

79 Zob. też H. Keferstein, *Rozprawy Jana Drewsa...*, s. 323; B. Rok, *Jezuita Jan Drews (1646–1710) i jego modlitewnik dla peregrynantów*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne” 1996, t. 3/1, s. 219–227.

80 Sygn. St.Dr. 1229.

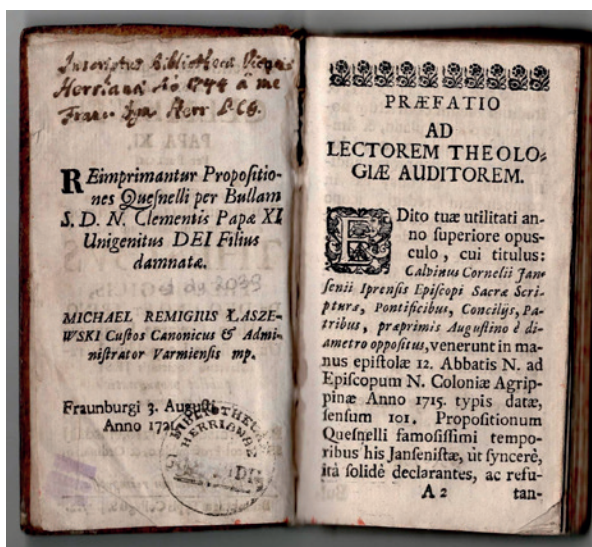
81 Sygn. St.Dr. 1581, St.Dr. 1598.

82 L. Grzebień, *Hertzig, Herzig, Franciszek*, [w:] *Encyklopedia katolicka*. T. 6: *Graal – Ignorancja*, pod red. J. Walkusza, Lublin 1993, k. 806.

*thesibvs theologicis De Deo uno et trino, in Alma ... Universitate Leopoldina Wratislaviensi Societatis Jesu publice propugnatis*⁸³.

Fot. 3. *Propositiones Quesnelli CL S.D.N. Clemente papa XI per bullam Unigenitus Dei Filii etc. justissimae damnatae et una cum bulla legitimo[ue] earundem propositionum sensu thesibvs theologicis De Deo uno et trino, in Alma ... Universitate Leopoldina Wratislaviensi Societatis Jesu publice propugnatis, Brunsvbergae: Typis Collegii Societatis Jesu, 1722.*

Źródło: Biblioteka MWiM w Olsztynie, sygn. St.Dr. 2039. Zdjęcie: A. Łuczyńska

Exemplarz ze zbiorów muzealnej Biblioteki oprawiony jest w skórę. Wyróżnia się proveniencją umieszczoną na tylnej stronie karty tytułowej. Znajduje się tam zapis rękopiśmienny autorstwa Franciszka Ignacego Herra (zm. 1747)⁸⁴: „Inscriptus Bibliothecae Vicaria Herriana ad 1744 a me Franc. Ign. Herr PCG”. Poniżej widoczna jest okrągła pieczęć: „BIBLIOTHECAE HERRIANAE GUTSTADII”. Od 1726 r. kanonik F.I. Herr związany był z Dobrym Miastem, kiedy to otrzymał inwestyturę na dziekana miejscowej kapituły. Przyczynił się znacząco do ożywienia życia religijnego tego miasta, rozpoczynając m.in. budowę kaplicy św. Mikołaja. Podarował bibliotece dobromiejskiej około 350 woluminów i 86 talarów, które przeznaczono na wzbogacenie jej zbiorów. Kolekcję z fundacji kanonika nazwano *Bibliotheca Herriana*⁸⁵.

83 Sygn. St.Dr. 2039.

84 A. Kopiczko, *Herr Franciszek Ignacy*, [w]: *Słownik biograficzny Kapituły Kolegiackiej w Dobrym Mieście*, [red. J. Guzowski], Olsztyn 1991, s. 61.

85 Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, *Druki braniewskie...*, s. 201–202.

W 1723 r. spod prasy braniewskiej drukarni wyszedł rodzaj katechizmu/podręcznika pt.: *Praxis catechetica, sive manuductio pro instruendis rudibus elementa fidei et morum practice eclplanans ... In usum Catechizantium conscripta...*⁸⁶

Fot. 4. *Praxis catechetica, sive manuductio pro instruendis rudibus elementa fidei et morum practice eclplanans ... In usum Catechizantium conscripta...*,

Brunsberegae: Typis Collegii Societatis Jesu, 1723.

Źródło: Biblioteka MWiM w Olsztynie, sygn. St.Dr. 1709. Zdjęcie: A. Łuczyńska

Autorem tej pracy był niemiecki jezuita Matthias Heimbach (1666–1747)⁸⁷. Zawiera ona cztery części: o wierze, modlitwach, miłosierdziu i dekalogu, Kościele i sakramentach. Każda część przeznaczona jest na jeden rok nauki, a całość w sumie składa się ze 146 lekcji. Większość z nich ułożona jest według podobnego schematu: pytanie, odpowiedź, nauka moralna i powtórzenie materiału. Obok zwięzłych pytań i odpowiedzi podręcznik zawiera również szczegółowe, obszerne objaśnienia⁸⁸. Okładzina woluminu wykonana została z brązowej skóry. Widoczne tu są jednak jej duże ubytki. Brakuje połowy przedniej okładki oraz fragmentu grzbietu. Na karcie tytułowej widnieje sygnet drukarski

86 Sygn. St.Dr. 1709.

87 *Matthias Heimbach*, [online] <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/persongnd/120955628> [dostęp 9.02.2021].

88 H. Keferstein, *Stare druki z oficyny braniewskiej...*, s. 204.

jezuitów – chrystogram umieszczony w kole otoczonym promieniami. Nad poprzeczką litery H – krzyż z zaznaczoną sylwetką ukrzyżowanego Jezusa, poniżej trzy gwoździe. Całość kompozycji umieszczono w bogato zdobionej, barokowej ramie. Na wyklejkach i karcie tytułowej widnieją zapisy rękopiśmienne. Na odwrocie karty tytułowej znajduje się natomiast ekslibris zakonnika Dominika Siwickiego (zm. po 1791). Był to przeor konwentu choroskiego oraz znany bibliofil. Gromadzony przez siebie księgozbiór oznaczał ekslibrisem, zamówionym u znanego wileńskiego sztycharza Franciszka Balcewicza⁸⁹.

Ciekawą proveniencję znajdziemy również w kolejnym starym druku: *Missæ defunctorum, juxta usum ecclesie romanæ, cum ordine et canone extensæ*, wydany w 1731 r.⁹⁰ Pochodził z księgozbioru kongregacji maryjnej uczniów kolegium w Reszlu. Świadczy o tym wykaligrafowany na przedniej karcie ochronnej zapis: „Congregationis Studiosorum B.V.Maria in Collegio Resselensis Anno 1737 sumptibus Congregationis emptum”. Na uwagę zasługuje również jego oprawa – skórzana, brązowa okładzina z kompozycją ramową. W centrum zwierciadła wytłoczona została natomiast trupia czaszka ze skrzyżowanymi piszczelami. Górna i dolna obwoluta udekorowane zostały w ten sam sposób. Kartę tytułową ozdobiono taką samą ryciną (trupia czaszka ze skrzyżowanymi piszczelami). Dodano tu natomiast po obu jej stronach cytaty ze *Starego Testamentu*: „Miseremini mei, miseremini mei, saltem vos amici mei” (Hi 19, 21)⁹¹. Tekst wydrukowany został w układzie dwuszpaltowym, dużą, wyraźną czcionką. Poszczególne części publikacji rozpoczynają się ozdobnymi, inicjałami. Wydawnictwo przeznaczone było do użytku kościelnego. Jest to księga liturgiczna zawierająca nuty pieśni (strony 8, 13 i 14) oraz opis celebrowania mszy żałobnej⁹².

Wśród wytłoczonych przez jezuitów książek jest również *Historia Prussie: Sub fortunatissimis Auspiciis Celsissimi S.R.I. Principis Illustrissimi Ac Reverendissimi Domini D. Christophori In Słypow Szembek Dei, & Apostolicæ Sedis Gratia Episcopi Varmiensis & Sambiensis, Terrarum Prussie Præsidis* autorstwa Jana Leo (1562–1635)⁹³, wydana w 1725 r.⁹⁴ Druk o wymiarach

89 „O[r]dinis P[raedicatorum] Prov[inciae] Litv[anae] FR[ater] Dominicus Siwicki”. Zob. też I. Pietrzakiewicz, *Rękopiśmienna spuścizna Faustyna Ciecierskiego jako źródło do dziejów kultury intelektualnej dominikanów prowincji litewskiej początku XIX wieku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2013, t. 11, s. 120.

90 Sygn. St.Dr. 1721.

91 *Stary Testament. Księga Hioba*, [online] <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=449> [dostęp 11.02.2021].

92 H. Keferstein, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 231.

93 Autor kroniki, ks. J. Leo był prezbiterem i proboszczem w Lidzbarku oraz kanonikiem w Dobrym Mieście. Swoje dzieło spisał w latach 1626–1629 w czasie najazdu szwedzkiego i przymusowego pobytu w Wielkopolsce i na Mazowszu. Głównymi źródłami z jakich korzystał były „Roczniki” Jana Długosza, „Dzieje” M. Kromera i „Kroniki” Szymona Grunaua. To obszerne dzieło zostało wydane dopiero po śmierci autora z inicjatywą wyżej wymienionych kanoników kolegiaty w Dobrym Mieście.

94 Sygn. St.Dr. 1002.

33×21 cm oprawiono w brązową skórę. Blok zszyty został na cztery podwójne zwięzy, które tworzą poziome garby na grzbiecie. Całość wydrukowana została czarnymi czcionkami o różnej wielkości. Na drugiej nieliczbowanej karcie widnieje herb biskupa Krzysztofa Szembeka (1680–1740)⁹⁵. Na dalszych kartach wydrukowano przedmowę skierowaną do biskupa, podpisaną przez kilku kanoników kolegiaty w Dobrym Mieście: Joannesa Stössela, Laurentiusa Brauna, Joannesa Heinigka, Gaspara Simonisa, Nicolausa Schultza, którzy byli wydawcami owego dzieła. Dalej umieszczono przedmowę samego autora⁹⁶. Właściwa treść *Historia Prussiae...* podzielona została na osiem części – ksiąg. Autor opisał w nich historię Prus od czasów starożytnych do 1626 r. Wiele miejsca poświęcił problematyce społecznej, etnicznej (np. opis pradawnego ludu Prusów), politycznej i wyznaniowej (omówienie dziejów Zakonu Krzyżackiego w Prusach) oraz obyczajowej tego regionu. Część *Ad continuandam historiam Prussiae placet Corollarii loco apponera, quae habentur in appendice Thomae Treteri* (s. 505–534) stanowi uzupełnienie zřębu głównego treści publikacji. Zamieszczono tam żywoty biskupów warmińskich (od S. Rudnickiego do Michała Radziejewskiego) opracowane przez kanonika T. Tretera. Na karcie tytułowej woluminu znajduje się proveniencyjny zapis rękopiśmienny: „Ex Libris Valentini Lilientahl”. Dzieło J. Leo doczekało się krytycznego przekładu biskupa Juliana Wojtkowskiego na język polski i zostało opublikowane w Olsztynie w 2008 r. pod tytułem *Dzieje Prus z braniewskiego wydania roku 1725*⁹⁷.

Interesującym przykładem kolejnego jezuickiego druku, wytłoczonego w 1764 r., jest *Neo – Confessarius Practice Instructus Seu Methodus rite obeundi munus Confessarii : In Gratiam Juniorum, qui ad Curam Animarum aspirant : Cum Appendice, Sive Brevi Instructione, & Methodo Dispensationes aliasque gratias petendi & impetratas exequendi...*⁹⁸ autorstwa Johanna Reutera (1680–1761)⁹⁹. Był on jezuitą i profesorem teologii moralnej na uniwersytecie w Trewirze. Jego dzieło jest podręcznikiem dla spowiedników. Rozpatrywane są w nim różnego rodzaju grzechy. Wybrane partie tekstu poświęcone są odpowiedniemu przygotowaniu do spowiedzi ludzi z poszczególnych stanów i zawodów. Inne zalecenia przeznaczono dla chłopów i plebejuszy, odmienne dla nauczycieli i opiekunów. Całość zakończona została praktycznymi instrukcjami dotyczącymi udzielania dyspensy przez spowiedników¹⁰⁰. Tekst

95 A. Kopiczko, *Szembek Krzysztof Andrzej Jan*, [w]: *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej...*, s. 224–245; E. Gigilewicz, *Herby biskupów warmińskich*, Lublin 2021, s. 183–184.

96 H. Keferstein, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 230.

97 Zob. recenzję: M. Chodor, *Ks. Jan Leo, Dzieje Prus. Z braniewskiego wydania z roku 1725 przełożył Bp Julian Wojtkowski, Olsztyn 2008*, „Studia Elbląskie” 2009, t. 10, s. 451–453.

98 Sygn. St.Dr. 1707.

99 Zob. opis bibliograficzny Biblioteki Narodowej w Warszawie: [online] <https://tinyurl.com/5ydzva28> [dostęp 12.02.2021].

100 H. Keferstein, *Stare druki z oficyny braniewskiej...*, s. 209.

wydrukowano czarną czcionką, natomiast kartę tytułową naprzemiennie czarną i czerwoną. Na karcie tytułowej odbito owalną pieczętkę z napisem: „Ex Bibl. Frat. Minorum – Allenstein”. Z drukiem tym współoprawiono *Casus conscientiae ex Neo – Confessario seu methodo rite obeundi munus confessarii resolvendi*¹⁰¹. Jest to znacznie skrócona i anonimowo wydana wersja *Neo – Confessionarius...* Uzupełnieniem jej tekstu są dekrety i encykliki. Zamieszczono w niej również wykłady kilku papieży dotyczące spraw wiary i sumienia¹⁰².

Do druków pochodzących z końcowego okresu działalności oficyny braniewskiej zaliczyć można *Officiosa Pietatis Exercitia, Cultui Divino, Magnae Matris Mariae, Sanctormque Patronorum Debita. Variis Officiis, Litanis, Precibus, et Affectibus Instructa...*¹⁰³ Michaela Szorsa (1634–1679)¹⁰⁴. Ta niewielkich rozmiarów publikacja ukazała się w 1771 r. Książka oprawiona została w brązową skórę. Na okładzinie widoczne są przetarte, roślinne zdobienia. Na przednich i tylnych kartach ochronnych widnieją liczne, rękopiśmienne zapiski opatrzone datami rocznymi – od 1785 do 1823 r. Publikacja jest modlitewnikiem składającym się z dziewięciu części. Na jej początku zamieszczono tablicę świąt ruchomych oraz kalendarz do 1791 r. Przy czym jeden z czytelników nakreślił analogicznie wyglądającą własną tabelę świąt ruchomych, nadając jej tytuł: „Tabula temporalis festorum mobilibum”. Zostało tam zapisanych kilka dat; najstarszą jest 1810 r. Wszystkie kolejne części książki zawierają modlitwy i rozmyślania związane z obrzędami kościelnymi, odpustami i kultem świętych¹⁰⁵.

Officiosa Pietatis Exercitia... ukazały się dwa lata przed oficjalnym zamknięciem braniewskiej drukarni. Rok później, w 1772 r. Warmia jako pierwsza padła ofiarą pruskiej agresji podczas pierwszego rozbioru Polski. Do miast warmińskich wkroczyły niewielkie oddziały pruskie. Towarzyszyli im urzędnicy z wydrukowanymi dokumentami aneksji w języku niemieckim i łacińskim. Z ich treścią zapoznawani byli burmistrzowie i rajcy miast warmińskich. Następnie zaborcy opieczętowali archiwa i kasy miejskie. Z budynków publicznych usuwane były oznaki władzy biskupa i kapituły¹⁰⁶. W Braniewie tego aktu dokonano 13 IX 1772 r.¹⁰⁷ Niespełna rok później (21 VII 1773 r.) Braniewo przeżyło kolejny wstrząs. Papież Klemens XIV wydał brewe, na mocy którego

101 Sygn. St.Dr. 1708. Zob. opis bibliograficzny Biblioteki Narodowej w Warszawie: [online] <https://tinyurl.com/seup8bz3> [dostęp 12.02.2021].

102 H. Keferstejn, *Stare druki z oficyny braniewskiej...*, s. 209.

103 Sygn. St.Dr. 345.

104 Zob. opis bibliograficzny NUKAT: [online] <http://193.0.118.54/lib/item?id=chamo:3337116&fromLocationLink=false&theme=nukat>; [dostęp 12.02.2021].

105 H. Keferstejn, B. Wojczulanis, dz. cyt., s. 235.

106 *Braniewo*, dz. cyt., s. 182.

107 Tamże, s. 183.

zniósł Towarzystwo Jezusowe. Likwidacja zakonu poruszyła cały kościół. Jezuici, ślubujący bezwzględne posłuszeństwo papieżowi, mogli przejść pod jurysdykcję biskupów, bądź przystąpić do innego zakonu¹⁰⁸. W Braniewie część zakonników pozostała w murach klasztornych, gdzie nadal prowadzili gimnazjum. Drukarnia jednak przestała działać. Rząd pruski nie poczynił żadnych kroków, aby ją uruchomić. Narzędzia drukarskie i nakłady publikacji zebrano w dwóch dużych pokojach i opieczętowano. W późniejszych latach kilku drukarzy wyrażało chęć odkupienia oficyny. Jednak żadna z prowadzonych transakcji nie doszła do skutku. Znamiennym był upór rady miasta, która chciała, aby nabywca oficyny działał wyłącznie w Braniewie. Być może dlatego władze miasta nie doszły do porozumienia z żadnym potencjalnym kupcem. Ostatecznie w 1796 r. przystąpiono do rozbiórki zniszczonych domów kolegium jezuickiego. Dwa lata później zburzono również stary budynek drukarni¹⁰⁹.

Dorobek typograficzny oficyny braniewskiej w całym okresie jej działalności liczył około 550 druków¹¹⁰. Zgromadzone w Bibliotece MWiM w Olsztynie stare druki stanowią zatem tylko jego drobny fragment. Wiele druków braniewskich znajduje się również w innych bibliotekach, m.in. w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie i w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali¹¹¹.

Egzemplarze ze zbiorów olsztyńskiej Biblioteki muzealnej odzwierciedlają jednak przekrój repertuaru wydawniczego oficyny braniewskiej. Dlatego celem autorki niniejszego opracowania było uzupełnienie i weryfikacja wiedzy na ich temat. Chronologicznej analizie poddano 20 starych druków, które wybrano również ze względu na znaki własnościowe, jakimi zostały opatrzone.

Druki tłoczone w Braniewie stanowią świadectwo działalności kulturalnej i naukowej prowadzonej na terenie Warmii w okresie staropolskim. Mimo skromnie wyposażonego warsztatu drukarnia ta w znacznym stopniu wpłynęła również na ugruntowanie się katolicyzmu w regionie.

Bibliografia

Biblioteka Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, sygn. Rkps 567, H. Keferstein, Książka w Braniewie 1565–1628, Olsztyn 1978, praca doktorska wykonana pod kierownictwem prof. dr K. Głombiowskiego w Zakładzie Nauki o Książce Uniwersytetu Gdańskiego, mszp.

108 Tamże, s. 201.

109 *Drukarze dawnej Polski...*, s. 176.

110 Z. Jaroszewicz-Pierślawcew, *Druki braniewskie...*, s. 192.

111 J. Trypućko, *The Catalogue of the Book of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala* T. 1: *Introduction. Manuscripts. Incunabula*, Warszawa–Uppsala 2007.

- Bandtkie J.S., *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły [...]*. T. 1, Kraków 1826.
- Braniewo, red. S. Achremczyk, A. Szorc, Olsztyn 1995.
- Buchholz F., *Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte. Festschrift zum 650-jährigen Stadtjubiläum*, Braunsberg 1934.
- Chlebus E., *Dawne introligatorstwo warmińskie – stan badań i postulaty badawcze*, [w:] *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. Rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. Rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, pod red. ks. T. Garwolińskiego, Olsztyn 2016, s. 84–105.
- Chodor M., *Ks. Jan Leo, Dzieje Prus. Z braniewskiego wydania z roku 1725 przełożył Bp Julian Wojtkowski, Olsztyn 2008*, „Studia Elbląskie” 2009, t. 10, s. 451–453.
- Chrzanowski T., *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1984.
- Cor Dioecesis. 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” (1565–2015). Praca zbiorowa*, pod red. A. Kopiczko, P. Rabczyńskiego, Olsztyn 2015.
- Cygański J., *Muzea olsztyńskie*, [w:] *Olsztyn 1945–2005. Kultura i nauka*, pod red. S. Achremczyka, W. Ogrodzińskiego, Olsztyn 2006, s. 279–303.
- Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia*. T. 2: *Programy drukiem wydane do r. 1765. Cz. 1: Programy teatru jezuickiego*, oprac. W. Korotaj, J. Szwedowska, M. Szymańska, Wrocław 1976.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 4: *Pomorze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.
- Dwieście artefaktów na dwusetlecie Towarzystwa Naukowego Płockiego. Katalog wystawy*, oprac. A. Wagner, Płock 2020.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996.
- Estreicher K., *Bibliografia polska*, Kraków 1898.
- Garwoliński T., *Ślady artystycznej i pisarskiej działalności ks. Tomasza Tretera w zabytkowym księgozborze Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2018, nr 2, s. 9–37.
- Garwoliński T., *Ślady działalności oficyn jezuickich w Wilnie i Braniewie na przełomie XVI i XVII wieku w zbiorach Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie jako przykład procesów integracyjnych w Rzeczpospolitej Obojga Narodów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, nr 113, s. 117–143.
- Gigilewicz E., *Herby biskupów warmińskich*, Lublin 2012.
- Gruchot H., *Zur Geschichte der Brunsberger Buchdruckerei*, Braunsberg 1890.
- Grzebień L., *Hertzig, Herzig, Franciszek*, [w:] *Encyklopedia katolicka*. T. 6: *Graal–Ignorancja*, pod red. J. Walkusza, Lublin 1993, k. 806.
- Gulbinowicz H., *Geneza Konstytucji Hozjańskich Seminarium Duchownego w Braniewie*, „Studia Warmińskie” 1968, t. 5, s. 43–67.
- Hipler F., *Bibliotheca Warmiensis oder Literathurgeschichte des Bisthums Ermland*, „Monumenta Historiae Warmiensis” 1872, Bd. 4, s. 231–232.

- Jaroszewicz-Pieresławcew Z., *Druki braniewskie w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, [w:] *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. Rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. Rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, pod red. ks. T. Garwolińskiego, Olsztyn 2016, s. 192–231.
- Keferstein H., Wojczulanis B., *Starodruki oficyny braniewskiej w zbiorach Muzeum Mazurskiego*, „Rocznik Olsztyński” 1968, t. 8, s. 217–236.
- Keferstein H., *Rozprawy Jana Drewsa, tłoczone w Braniewie, w zbiorach Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur*, „Rocznik Olsztyński” 1981, t. 12–13, s. 319–329.
- Keferstein H., *Stare druki z oficyny braniewskiej – nabytki Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur z lat 1968–1978*, „Rocznik Olsztyński” 1983, t. 14–15, s. 191–209.
- Keferstein H., *Wydawnicze związki drukarzy braniewskich z Koroną i biskupstwem (od 1589 do 1773 r.)*, „Studia Warmińskie” 1990, t. 27, s. 175–195.
- Kopiczko A., *Herr Franciszek Ignacy*, [w:] *Słownik biograficzny Kapituły Kolegiackiej w Dobrym Mieście*, [red. J. Guzowski], Olsztyn 1991, s. 61.
- Kopiczko A., *Leszczyński Wacław*, [w:] *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej*, pod red. J. Guzowskiego, Olsztyn 1996, s. 148.
- Kopiczko A., *Treter Andrzej*, [w:] *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej*, pod red. J. Guzowskiego, Olsztyn 1996, s. 256–257.
- Kopiczko A., *Szembek Krzysztof Andrzej Jan*, [w:] *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej*, pod red. J. Guzowskiego, Olsztyn 1996, s. 244–245.
- Korotajowa K., *Oficina braniewska 1589–1773*, Olsztyn 1964.
- Kościelak S., *Pahl Nicolaus*, [online] https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=PAHL_NICOLAUS [dostęp 5.02.2021].
- Kubiak Z., *Literatura Greków i Rzymian*, Warszawa 1999.
- Lelewel J., *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, Wilno 1823.
- Lichański J.Z., *Oprawy książek ze zbiorów Biblioteki Collegium Societatis Iesu w Braniewie. Wstęp do badań*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37–38, s. 220–240.
- Lohmeyer K., *Geschichte der Buchdruck und des Buchhandels im Herzogthum Preussen*, Leipzig 1896–1897.
- Michalska B., *Z historii zbiorów Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Komunikat*, [w:] *Zabytkowe zbiory biblioteczne w województwie warmińsko-mazurskim. Stan zachowania*, red. nauk. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, D. Konieczka, Olsztyn 2015, s. 37–53.
- Obląg J., *O początkach kolegium jezuickiego i seminarium duchownego w Braniewie*, „Studia Warmińskie” 1968, t. 5, s. 5–41.
- Okoń J., *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Piechnik L., *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII w.*, Kraków 2001.
- Pietrzekiewicz I., *Rękopiśmienna spuścizna Faustyna Ciecierskiego jako źródło do dziejów kultury intelektualnej dominikanów prowincji litewskiej początku XIX wieku*, „Anna-

les Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2013, t. 11, s. 103–123.

Poczet biskupów warmińskich, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008.

Poplatek J., *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957.

Rok B., *Jezuita Jan Drews (1646–1710) i jego modlitewnik dla peregrynantów*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne” 1996, t. 3/1, s. 219–227.

Siniarska-Czaplicka J., *Filigrany papierni założonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.

Sprutta J., *Sceniczna działalność jezuitów jako fenomen upowszechniania teatru*, „Studia Bobolanum” 2017, nr 2, s. 61–78.

Sprutta J., *Z dziejów szkolnego teatru jezuickiego na ziemiach polskich w XVI–XVIII wieku*, „Nauczyciel i Szkoła” 2012, nr 2 (52), s. 57–77.

Stary Testament. Księga Hioba, [online] <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=449> [dostęp 11.02.2021].

Szorc A., *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626*, Olsztyn 1998.

Trypućko J., *The Catalogue of the Book of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala T. 1: Introduction. Manuscripts. Incunabula*, Warszawa–Uppsala 2007.

Strony internetowe:

<http://www.worldcat.org/identities/viaf-55203026/> [dostęp 12.02.2021].

[https://katalogi.bn.org.pl/discovery/fulldisplay?docid=alma991012736319705066&context=L&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&lang=pl&search_scope=NLOP_IZ_NZ&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=LibraryCatalog&query=any,exact,Reuter,%20Johannes%20\(1680-1762\)&offset=0](https://katalogi.bn.org.pl/discovery/fulldisplay?docid=alma991012736319705066&context=L&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&lang=pl&search_scope=NLOP_IZ_NZ&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=LibraryCatalog&query=any,exact,Reuter,%20Johannes%20(1680-1762)&offset=0) [dostęp 12.02.2021].

[https://katalogi.bn.org.pl/discovery/fulldisplay?docid=alma991012736279705066&context=L&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&lang=pl&search_scope=NLOP_IZ_NZ&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=LibraryCatalog&query=any,exact,Reuter,%20Johannes%20\(1680-1762\)&offset=0](https://katalogi.bn.org.pl/discovery/fulldisplay?docid=alma991012736279705066&context=L&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&lang=pl&search_scope=NLOP_IZ_NZ&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=LibraryCatalog&query=any,exact,Reuter,%20Johannes%20(1680-1762)&offset=0) [dostęp 12.02.2021].

<http://193.0.118.54/lib/item?id=chamo:3337116&fromLocationLink=false&theme=nukat>; [dostęp 12.02.2021].

https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?query=creator,exact,Treter,%20B%C5%82a%C5%BCej&tab=LibraryCatalog&sortby=date_d&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&facet=creator,exact,Treter,%20B%C5%82a%C5%BCej&lang=pl&offset=0 [dostęp 24.05.2021].